

Marin Cârциumaru – ***Evoluția omului în cuaternar. Partea a III a: Tehnologie și tipologie preistorică***, Editura Macarie, Târgoviște, 2000, 116 p., 89 figuri. **Recenzie.**

Roxana DOBRESCU*

Așa cum se arată în prefața acestui volum, lucrarea reprezintă partea a III-a a cursului intitulat *Evoluția omului în cuaternar*, curs prezentat de dl. Marin Cârциumaru studenților de la Universitatea *Valahia* din Târgoviște. Autorul precizează că acest curs, "pentru prima dată publicat în România, va răspunde unei necesități reale a actualilor studenți care doresc să se pregătească pentru a deveni viitori arheologi, dar și arheologilor existenți, care nu au beneficiat poate de o pregătire sistematică în acest domeniu". Suntem deci, în fața unei lucrări îndrăznețe: un curs de tipologie și tehnologie litică (în principal), primul de acest gen în România, care se adresează studenților, dar și specialiștilor din domeniul preistoriei.

Lucrarea conține 116 pagini și 89 de figuri. Ea este structurată în opt capitole, inegale ca întindere: *Mărturiile tehnicii preistorice*, *Materia primă litică*, *Materii dure de origine animală*, *Tehnologia litică*, *Considerații generale asupra tehnologiei folosite pe materia dură animală*, *Tipologia*, *Utilaje specifice Paleoliticului superior*, *Utilaje din materii dure de origine animală*.

În capitolul *Mărturiile tehnicii preistorice*, la paragraful *Tehnologia preistorică*, deși autorul copiază din *Dictionnaire de la Préhistoire* (p. 1030) și din J. Tixier, M.-L. Inizan și H. Roche (J. Tixier *et alii* 1980, p. 8), s-au strecurat erori. Astfel, MC afirmă că "tehnologia amplasează fiecare obiect în lanțul acțiunilor tehnice care sunt dictate de concepția predeterminată și de trăsăturile materiei prime" (pag 2). Corect era: "Tehnologia repune fiecare obiect în lanțul acțiunilor tehnice, lanț care pornește (după concepție și predeterminare) de la materia primă brută la abandonul acesteia, la "moartea" (abandonul) uneltelor propriu-zise." (J. Tixier *et alii* 1980, p. 8).

În partea referitoare la *Tipologia paleolitică* (pag. 2), se copiază incorect din Fr.Bordes. Astfel, MC scrie: "Funcția burinului a fost accentuată și de faptul că răspîndirea sa a coincis cu dezvoltarea industriei pe materii dure de origine animală, în cadrul căreia rolul său e esențial". Nu funcția, ci denumirea de *burin* s-a făcut prin deducție, întrucât dezvoltarea acestui tip de unealtă a coincis cu multiplicarea obiectelor de os și cu apariția gravurii (Fr. Bordes 1961, p. 1).

În capitolul *Materia primă* considerăm că ar fi fost mai nimerită o prezentare mai scurtă a materiilor prime și mai interesant un paragraf privind *Economia materiilor prime folosite în Paleolitic*. Am remarcat că lipsesc din bibliografie sursele folosite la acest capitol, ca: D. Rădulescu, N. Anastasiu, V. Mourre.

La pagina 10, privitor la caracterizarea cuarțului, autorul se referă la duritatea sa mare (șapte pe scara Mohs). Referindu-se la relativitatea scării Mohs, V. Mourre precizează că cifra șapte este valabilă doar pentru cuarțul hialin. "Această cifră nu poate fi în nici un caz atribuită cuarțurilor filoniene, care, deși sunt formate dintr-o singură specie minerală, nu sunt decât aglomerări cristaline" (V. Mourre 1997, p. 201).

În același capitol se spune că Fr.Bordes începe experimentele de cioplire în 1974. Este incorect: Fr.Bordes începe primele sale experimente de cioplire în 1947 (Fr. Bordes 1947, p. 1-29).

În capitolul *Tehnologia litică* autorul face afirmația că "demersul tehnologic implică două noțiuni: fasonajul, debitajul și retușa" (p. 18). Ne întrebăm dacă sunt două sau trei? De fapt, autorul a copiat din *Dictionnaire de la Préhistoire*, în care se arată că există trei operațiuni de cioplire care pot fi asociate: fasonajul, debitajul și retușa. Definițiile fasonajului și debitajului sunt preluate din aceeași sursă, dar sunt traduse incorect (*Dictionnaire de la Préhistoire*, p. 1019).

Astfel, la definiția fasonajului, este incorect să vorbim de desprinderi succesive de deșeuri, ci mai degrabă desprinderile succesive au ca rezultat producerea de deșeuri. Scopul fasonajului este producerea unei unelte sau a unui suport, și nu a unui utilaj incipient. Referitor la definiția debitajului, nu se poate spune că în urma procesului de cioplire blocul sau galețul devine nucleu, ci că blocul în timpul cioplirii este numit în mod convențional "nucleu". Reamintim că fasonajul și debitajul sunt operațiuni de cioplire sau tehnici de cioplire, tehnologia acoperind un domeniu mult mai vast, în care tehnicile de debitaj reprezintă doar o mică parte. De asemenea, precizăm că în anumite cazuri termenul de "fasonaj" este sinonim cu "retușa". Autorul scrie în continuare că "nucleii sunt de la început fasonați sau preparați pentru a li se da o formă particulară". Este incorect, întrucât nu nucleele

* Institutul de Arheologie "Vasile Pârvan" București, str. Henri Coandă 11, sector 1, 71119, București.

sunt cele fasonate sau preparate, ci blocurile suferă la început un proces de pregătire necesar începerii debitajului.

La pagina 20, MC vorbind de percutorul de tip "moale", afirmă că "lamele pot să fie uneori lungi și înguste". De fapt, prin folosirea unui percutor moale sunt obținute cele mai bune rezultate privind lungimea, îngustimea și finețea produselor dorite (Y. Taborin *et alii* 1993-1994, p. 80).

La capitolul *Produce de debitaj* am fi preferat o formulă mai lungă în limba română, dar pe care noi o considerăm mai corectă, și anume, *Produce rezultate în urma debitajului*.

În acest capitol, MC introduce între produsele de debitaj și nucleul, ceea ce constituie o gravă eroare. J. Tixier arată foarte clar că "debitajul împarte materia primă în două categorii de obiecte complementare: materia din care s-a debitat, indiferent de stadiul de operare (nucleul) și materia debitată, indiferent de numărul de fracturări efectuate (produsele de debitaj)" (J. Tixier *et alii* 1980, p. 40).

La figura 7 (pag. 24) referitoare la *Așchia și elementele ei caracteristice* s-au strecurat două erori. Astfel, la profilul stâng al așchii este greșit să se spună "margină", ci "buză" (*lévre*). Ea este o mică proeminență a muchiei formată de talon cu fața de desprindere. De asemenea, în loc de "unghi de așchiere", trebuie spus "unghi de desprindere" (*angle d'éclatement*)¹.

La *Talon* (pag. 24-25), apare din nou o greșeală la talonul de tip fațetat. Astfel, nu desprinderile anterioare care provin din etapa de pregătire pot fi variate morfologic, ci talonul este acela care poate avea o morfologie variată: rectilie, convexă, concavă. Este vorba din nou de o înțelegere greșită a limbii franceze sau, poate, de o exprimare incorectă în limba română. Oricare ar fi explicația, rezultatul este același: crearea unor confuzii.

Figura 9, *Așchia și tipurile de taloane* (pag. 25) produce din nou confuzii. Astfel, pe lângă deja celebrul "unghi de așchiere", apare termenul de *ailettes*, fără să se explice că este de fapt același lucru cu *lancettes* de la fig. 7. În literatura de specialitate, termenul de *lancettes* este mult mai des folosit decât *ailettes*. Oricum, nu înțelegem de ce apare și figura 9, care prezintă aceleași elemente ca în figurile 7 și 8, singura noutate reprezentând-o doar cele două tipuri de accidente de debitaj.

La pagina 25 înregistrăm o nouă greșeală: "Uneori talonul constă dintr-o suprafață minusculă și se numește în consecință talon punctiform sau linear. Ele sunt specifice situațiilor când se întrebuițtează un percutor moale". Din textul lui MC rezultă că taloanele lineare sunt totuna cu cele punctiforme, deși în fig. 8, preluată din J. Tixier, este clar că este vorba de două tipuri de taloane cu morfologie diferită. Talonul linear are o suprafață redusă, în timp ce talonul punctiform are o suprafață redusă practic la un punct. Ele sunt în general caracteristice percuției de tip "moale", dar pot apărea și în cea de tip dur.

La pagina 26, textul este copiat integral din J. Tixier, dar traducerea este incompletă: "Înclinarea talonului față de fața superioară și față de fața inferioară definite ca unghi de "chasse" și unghi de așchiere, este foarte importantă în precizarea unor trăsături tehnice ale debitajului". Mai corect era în felul următor: "Înclinările talonului pe fața superioară și pe cea inferioară, definite de așa-numitul *angle de chasse* și de unghiul de desprindere, constituie elemente de definire a tehnicilor și metodelor de debitaj" (J. Tixier *et alii* 1980, p. 105).

La figura 10 apar din nou greșeli: în loc de "fața de așchiere" este fața de desprindere, în loc de "formațiunea de con" este formarea unui con de percuție, în loc de "unghi de așchiere" este unghi de desprindere.

Paragraful destinat *Nucleului* este plin de greșeli, care dovedesc că autorul nu posedă cunoștințe elementare de tehnologie litică.

Autorul ne spune că "prima operație pentru ca un galet sau bloc de rocă să devină nucleu, este crearea unui plan de lovire prin decuparea uneia din extremități care va purta numele de capac sau tabletă de refacere sau de reîmprospătare". MC face confuzie între *entame* (prima așchie de instalare a planului de lovire) și *tablette de ravivage* (așchie caracteristică ce corespunde reamenajării unui plan de lovire sau de presiune al unui nucleu).

Legenda de la fig. 11 este următoarea: *Tablete de reamenajare a unui plan de lovire a nucleului pe lame (1) și tablete de reamenajare a unui plan de lovire a nucleului debitat prin presiune (2)* (p. 28). Explicația acestei figuri trebuie citită însă astfel: *Tablete de reamenajare a unui plan de lovire pe un nucleu, care în faza de abandon s-a terminat într-un debitaj de lame (1) și tablete de reamenajare a unui plan de presiune aparținând unui nucleu care în faza de abandon prezintă un debitaj de lame (2)* (J. Tixier *et alii* 1980, p. 104). Apar, deci, două greșeli majore, care dovedesc că

¹ În acest caz este vorba de o traducere incorectă din limba franceză: *éclatement* vine de la verbul *éclater* (a se desprinde în urma unei lovituri violente), și nu de la substantivul *éclat* (așchie).

autorul nu posedă ABC-ul tehnologiei litice. Astfel, prima eroare apare atunci când autorul vorbește de "nucleu pe lame". Aceasta înseamnă că suportul folosit este o lamă foarte groasă. Fără îndoială că pot exista și nuclee pe lame, numai că în cazul de față este vorba de faza de abandon a nucleului, când ultimele negative care pot fi observate pe nucleu sunt cele de lame. Pentru expresia "*nucleus à lames*" preferăm formula "nucleu care în faza de abandon (finală) s-a terminat într-un debitaj de lame". A doua eroare constă în confuzia care se face între "plan de presiune" și "debitaj prin presiune". Amintim că un plan de presiune este "acea parte din nucleu pe care se exercită o presiune, în scopul detașării unei lame sau lamele. Un plan de presiune poate fi în general preparat, dar poate fi și în mod excepțional, o suprafață netedă sau naturală" (J. Tixier *et alii* 1980, p. 99).

La figura 13 (pag. 29) referitoare la *Nuclee* în loc de "crearea unei creste" trebuia scris "crearea unei muchii"². De asemenea, în loc de "nucleu pe lamă" și "nucleu pe așchie", trebuia scris "nucleu care se termină în debitaj de lame" și "nucleu care se termină în debitaj de așchii" (*nucleus à lames*, *nucleus à éclats*).

Concluziile de la *Nuclee* sunt complet greșite, pentru că deși textul este preluat din J. Tixier, el nu a fost înțeles. Astfel, MC scrie: "În concluzie, nucleii se împart în două mari categorii, după metodele de debitaj întrebuintate: nucleii obținuți printr-un debitaj fără determinare deci fără prepararea specială a nucleului și nucleii rezultați dintr-un debitaj care presupune o serie de operațiuni, uneori complexe în vederea creării unei așchii unice prin morfologia prevăzută sau o serie de așchii sau lame stereotipe. În prima categorie intră nucleii discoidali și piramidali, iar din a doua grupă fac parte nucleii *Levallois* și cei prismatici, piramidali etc." (pag. 29-30).

J. Tixier definește în 1980 două metode de debitaj: debitajul fără determinare și cel cu determinare. În urma acestora rezultă diferitele categorii de nuclee. Astfel, în urma debitajului fără determinare (materia primă este debitată fără o determinare a formei așchiilor dorite și deci, fără o pregătire specială a nucleului), nucleele care rezultă tind spre forme globulare (poliedrice). În urma debitajului cu determinare (deci, pregătirea blocului - câteodată complexă - în scopul obținerii unui produs cu o morfologie prevăzută dinainte) rezultă nucleele cu formă piramidală și prismatică. Legătura între cele două moduri de debitaj ne este oferită de metode de obținere de așchii pe nuclee de formă "discoidală"; acest tip de nucleu a fost impropriu numit și "musterian" datorită frecvenței sale în Paleoliticul Mijlociu. Este evident că termenul nu este potrivit, întrucât acest mod de debitaj exista înainte de Musterian, el apărând și în Neolitic (J. Tixier *et alii* 1980, p. 42-44, 57).

Figura 14, *Tipuri de nuclee* conține două erori: în loc de "poliedric pe așchie" trebuia spus "poliedric care se termină în debitaj de așchii" și în loc de "bipiramidal" era corect "piramidal". Din nou ne întrebăm: de ce autorul nu s-a mulțumit cu o singură planșă explicativă la nuclee?

La paragraful intitulat *Retușa* (pag. 32) greșește în stabilirea criteriilor de clasificare a retușelor, criterii care au fost enunțate de G. Laplace, dar pe care autorul le copiază din M. Brézillon (1983, p. 107-108). Astfel, la al treilea criteriu, conturul, MC amintește retușa directă, retușa inversă, retușa mixtă, retușa alternă, retușa bifacială. Aceste tipuri de retușe intră de fapt la cel de al patrulea criteriu enunțat de Laplace, orientarea. Retușele caracteristice criteriului contur sunt retușa continuă și retușa denticulată.

Când amintește de unghiul format de retușă cu planul piesei (P.Y. Demars, P. Laurent 1989, p. 25) autorul propune ca termeni "retușa ordinară" și "troncatura". Propunem "retușă obișnuită" și "piese cu trunchierea retușată".

La pagina 35 autorul notează că retușa aurignaciană "a fost calificată adesea ca frumoasa retușă aurignaciană și a fost considerată de unii autori că era obținută prin presiune, cu toate că Fr. Bordes a demonstrat că a fost realizată prin percuție". Avem de făcut două remarci. Când spune "unii autori" este vorba de H. Martin care în 1931, referindu-se la retușa aurignaciană scria: "Ce travail était vraisemblablement obtenu par pression" (H. Martin 1931, pag 24). Mai târziu, Fr. Bordes a stabilit prin experiment că retușa aurignaciană era realizată foarte probabil prin percuție (M. Brézillon 1983, p. 113).

² Termenii *crête/arête*, folosiți curent în limbajul de specialitate, sunt încărcți de un sens tehnic foarte precis, fapt pentru care ne simțim obligați să îi definim. "Creasta" (*crête*) și "muchia" (*arête*) sunt diedre, dar unul este un plan de lovire, deci cu un unghi destul de închis ($\leq 90^\circ$), în timp ce al doilea este tot un diedru, fie foarte deschis (atunci când este format de nervuri), fie foarte închis, atunci când este constituit din intersecția a două suprafețe plane, naturale sau nu. Funcțiile principale ale unei "creste" sunt deja binecunoscute: când se situează pe suprafața principală de debitaj a nucleului, ea ghidează desprinderea primei lame, iar când se situează pe partea opusă acestei suprafețe, facilitează reamenajările planului de lovire. În ceea ce privește "muchia", atunci când aceasta este realizată în mod voluntar, funcția ei este de a ghida extracția primei lame, dar ea poate ghida orice desprindere, de lame sau de așchii (N. Pigeot 1987, p. 23).

La pagina 35, traducerea definiției dată de J. Déchelette și luată din M. Brézillon este confuză. MC scrie: "Retușa solutreană este definită de Déchelette ca mici desprinderi de așchii prin presiune cu mijloace delicate conturate de obicei pe două fețe cu retușe paralele și adesea destul de regulate". Corect era: J. Déchelette definește astfel acest tip de retușă: așchii mici obținute prin presiune, în urma unei operațiuni delicate, desenând pe cele două fețe, linii paralele, adeseori destul de regulate" (M. Brézillon 1983, p. 113).

La retușele *d'aminçissement* precizează că "se întâlnesc în special pe talonul unor piese, întrebuițându-se în special retușa razantă" (pag. 36). Este incomplet și greșit. Corect este că aceste retușe numite *d'aminçissement* sunt de tip *invers* și se întâlnesc în special pe talonul unor piese. Mai există și retușe *razante*, adeseori interpretate ca fiind destinate "subțierii" pieselor (M. Brézillon 1983, p. 116). Există, deci, două tipuri de retușe (inverse și razante) care au același obiectiv.

La tehnica microburinului copiază din J. Tixier, dar nu integral, ceea ce face ca textul să nu fie clar. Ne permitem să dăm explicația integrală, întrucât tehnica numită *coup du microburin* este deosebit de importantă și mai ales că figura 20 explică textul. "Tehnica *coup du microburin* (adică a loviturii necesare obținerii unui microburin) ar fi putut lua naștere din repetarea unui accident de cioplire, apărut în momentul confecționării de obiecte *à bord abattu*, această tehnică urmărind obținerea unei morfologii tehnice numită *piquant-trièdre*. Totodată, tehnica *coup du microburin* poate să constituie fie ultimul gest tehnic din cadrul unui lanț operațional de fabricare a unei unelte (vârf de tip Mouillah, trapezul de tip Vielle), fie un stadiu în acest lanț operațional, și în acest caz este considerat retușat (microlitele geometrice, burin pe *piquant-trièdre* etc.)" (J. Tixier *et alii* 1980, p. 62).

La figura 19 nu apare nici o legendă. La figura 20 vorbește de "vârf ascuțit tiedru". Este vorba de un triedru³.

La pagina 38 este greșit să se spună "Schema pentru un obiect litic cioplit" ci "Schema necesară lecturii unui obiect litic cioplit" (J. Tixier *et alii* 1980, p. 68).

În concluzie, în partea referitoare la *Retușă*, considerăm că sunt folosite prea multe clasificări (G. Laplace, Fr. Bordes, M. Brézillon, P.Y. Demars, J. Tixier), pe care MC le amestecă. Ar fi fost mai corect să aleagă una singură și eventual să fi exemplificat prin figuri și alte tipuri de clasificări. Atunci când un cercetător își descrie materialul litic, el urmărește un anumit tip de clasificare, sau cel mai adesea, își creează propria clasificare. Că autorul nu a reflectat asupra acestei probleme, reiese și din faptul că el dă un anumit tip de clasificare și exemplifică cu o figură proprie altei clasificări. Spre exemplificare, vezi clasificarea preluată din P.Y. Demars și tabelul din Fr. Bordes, clasificarea făcută de G. Laplace și figura din M. Brézillon etc. Ne întrebăm ce poate înțelege un student din acest amestec pe care îl face autorul la capitolul *Retușă*?

La *Debitajul unui vârf Levallois* (pag. 41) autorul preia parțial și eronat din J. Tixier, ceea ce duce la crearea unor confuzii. Ne permitem să preluăm integral textul din J. Tixier, pentru a lămuri problema obținerii unui vârf Levallois. J. Tixier arată că "orice undă de fractură are tendința de a se dezvolta urmărind diedrele formate de nervurile unui nucleu. De aceea, o așchie debitată în direcția unei nervuri rectilinii va avea cu siguranță o formă triunghiulară. Acesta este așa-numitul principiu al nervurii-ghid (sau nervura *Levallois*) care are drept scop obținerea unui vârf, a cărui preparare cere în mod teoretic existența a cel puțin două desprinderi necesare formării nervurii căutate" (J. Tixier *et alii* 1980, p. 46). Că este vorba de o neînțelegere a principiului *Levallois*, ne-o demonstrează și figura 22, unde este incorect să se spună "nervurile-ghid", ci "nervura-ghid".

La *Debitajul lamelor Levallois*, copiază din nou din J. Tixier și tot pe sărite. J. Tixier explică astfel obținerea lamelor *Levallois*: "Prima lamă va conserva doar urmele de preparare a suprafeței *Levallois*. Astfel, fața sa superioară va prezenta în raport cu axa sa morfologică, nervuri mai mult sau mai puțin transversale. Pe măsură ce debitajul avansează, cioplitorul va lovi succesiv pe cele două planuri de lovire, iar lamele ce rezultă vor purta nervuri longitudinale" (J. Tixier *et alii* 1980, p. 41-42). Credem că trebuia copiată toată explicația, tocmai pentru a scoate în evidență formarea pe partea superioară a lamelor a nervurilor transversale și apoi a celor longitudinale, care ajută cercetătorul la "citirea" negativelor anterioare, și deci, la înțelegerea principiului debitajului de lame *Levallois*. În tehnologia litică, atunci când nu cunoaștem termenii de bază, nu trebuie să ne jucăm cu aceștia sau să ignorăm unii dintre ei (atunci când nu știm să-i folosim), întrucât rezultatul este cel care apare în cartea lui MC. Un alt exemplu care vine din nou să confirme cele spuse mai sus este la figura 28, unde în loc de "paralele cu planul de intersecție a suprafeței" era corect "paralele cu planul de intersecție a

³ Figură geometrică formată din trei drepte concurente aflate în planuri diferite. Vezi DEX, p. 973).

două suprafețe”. Autorul ar putea invoca eventualele greșeli de tipar, numai că ele sunt atât de multe încât nu credem că aceasta este explicația.

La pagina 32, autorul ne spune că figura este luată din H. Dibble (1988). Este greșit, pentru că în articolul acestuia din 1988 (H. Dibble 1988, p. 181-197) nu apar desenele. Ele apar parțial în articolul din 1987 (H. Dibble 1987, p. 109-117). Oricum din bibliografie autorul lipsește.

La figura 33, la punctul 8, traducerea este prescurtată și greșită. Trebuia explicat de ce dimensiunile lamelor diminuează. Astfel, trebuia precizat că pentru a se obține serii noi de lame, nucleul suferă o serie de reamenajări consecutive, care diminuează lungimea nucleului. Aceste reamenajări au drept rezultat diminuarea dimensiunilor lamelor. Este complet greșit să se spună că artizanul “se oprește pentru că lamele sunt prea mici” (MC, pag. 51). Debitajul se va opri atunci când cioplitorul apreciază că lamele nu mai prezintă dimensiunile dorite sau atunci când un accident de cioplire împiedică extracția lamelor. De altfel, autorul figurii dă această explicație pentru că ea este extrem de importantă în înțelegerea fazei de abandon a nucleului. Nu înțelegem de ce legenda atât de bogată a acestei figuri este reluată integral în text (vezi pag. 50-52).

Textul referitor la *Lame utilizate* (pag. 56-58) este o compilație din D. de Sonnevill-Bordes și J. Perrot (D. de Sonnevill-Bordes, J. Perrot 1956b, p. 547-559), M. Brézillon (M. Brézillon 1983, p. 257-267) și P.Y. Demars (P.Y. Demars, P. Laurent 1989, p. 78-79). Nu înțelegem care sunt criteriile care au stat la baza acestei clasificări extrem de originale. Credem că orice comentarii sunt de prisos, concluziile putând fi trase de cititor pe baza enumerării erorilor comise de autor.

Lamă à bord abattu – deși se caracterizează prin folosirea retușei abrupte, autorul exemplifică cu o lamă aurignaciană, care se caracterizează printr-o retușă semi-abruptă (fig. 37/1).

Lamă à deux bords abattu – deși se caracterizează prin aceeași retușă abruptă, el exemplifică cu o lamă cu retușe continue pe cele două laturi (fig. 37/2). Pentru că desenul este luat din D. de Sonnevill-Bordes și J. Perrot ne permitem să dăm definiția lamei cu retușe continue pe amândouă laturile, pentru ca cititorul să constate diferențele: “lamă ce prezintă retușe continue pe două laturi, care nu sunt nici abrupte, ceea ce le distinge de lamele *à bord abattu*, nici semi-abrupte de tip *écailleux*, ceea ce le distinge de lamele aurignaciene” (D. de Sonnevill-Bordes, J. Perrot 1956b, p. 550).

Lamă simplă cu troncatură dreaptă, lamă cu troncatură simplă oblică, lamă cu troncatură simplă concavă, lamă cu troncatură simplă convexă, lamă aurignaciană cu gratoar în bot, lamă bitronconică. La aceste tipuri de lame ne deranjează traducerea. De aceea, propunem în loc de “troncatură”, lamă cu trunchierea retușată, în loc de “bot”, la o extremitate, și în loc de “bitronconică”, cu dublă trunchiere retușată.

Lamă à bord abattu troncaturată – propunem lamă *à bord abattu* cu dublă trunchiere retușată.

Lamă scobită – propunem lamă *à encoche* sau lamă cu “scobituri” retușate. La figura 37/9 apare o lamă aurignaciană cu o *encoche* largă.

Lamă denticulată – desenele pe care autorul le dă spre exemplificare sunt lamele și nu lame (fig. 37/ 10-12). Existența unei scări grafice pe planșă ar fi fost foarte necesară.

Lamă appointée (lamă ascuțită) – în vocabularul de specialitate a intrat demult sub numele de lamă vârful. Din nou exemplificarea este greșită (fig. 37/14): este o lamă aurignaciană *à étrangement* care are drept suport o lamă vârful.

Lamă étranglée (gâtuită) – cele două *encoches* amintesc de racloarele concave și nu “corespund la racloare concave”. Conform definiției date de D. de Sonnevill-Bordes și J. Perrot, lama de tip *étranglée* este o varietate a lamei aurignaciene, ce prezintă fie o *encoche* largă, mai mult sau mai puțin mediană, fie două *encoches* (D. de Sonnevill-Bordes, J. Perrot 1956b, p. 552).

Lamă aurignaciană – este o lamă în general lată și robustă și nu “lungă și robustă”; extremitatea sa distală este retușată, fiind vârful sau în formă de ogivă. Acest tip de lamă trebuia pus înainte de lama *étranglée*, întrucât lama aurignaciană poate prezenta mai multe varietăți, ca: lama *étranglée*, gratoar pe vârful de lamă aurignaciană.

Lamă à cran – considerăm că nu își are rostul aici, pentru că doar D. și E. Peyrony au numit-o așa în 1938 (M. Brézillon 1983, p. 258). Ea este de fapt o piesă *à cran* (D. de Sonnevill-Bordes, J. Perrot 1956b, p. 548, fig. 2, nr. 11) ce prezintă un “cran” lateral, mai mult sau mai puțin degajat prin retușe abrupte.

În clasificarea propusă de autor, acesta nu precizează tipul de retușă folosit pentru fiecare tip de lamă. Ori tocmai retușele sunt cele mai importante în caracterizarea tipului de unealtă. Suntem de părere că ar fi fost mai nimerit ca autorul să păstreze clasificarea lui D. de Sonnevill-Bordes și J. Perrot, care este făcută în funcție de morfologia suportului și a tipurilor de retușe. Astfel, conform

clasificării mai sus amintite avem: lame *à bord abattu* (piesele *à cran*, lame *à bord abattu* total, lame *à bord abattu* parțial), lame cu trunchierea retușată (de tip oblic, drept, concav, convex, dublu), lame retușate (lame cu retușe continue pe o latură, lame cu retușe continue pe două laturi, lame aurignaciene, lame aurignaciene *à étranglement*), alte tipuri (lame cu *encoche*, lame denticulate).

Așa cum am arătat deja, figura 37 este plină de erori. Înainte de a le reaminti, dorim să facem câteva constatări. Prima se referă la sursele folosite de autor. Astfel, chiar dacă MC ne indică drept sursă doar desenele luate din D. de Sonneville-Bordes și J. Perrot din articolul din 1956, apar însă și două desene preluate din P.Y. Demars și P. Laurent⁴. A doua constatare se referă la inexistența scării grafice, atât de necesară cititorului și fără de care practic nu vedem utilitatea desenelor. Am remarcat, de asemenea, că nu se cunoaște care este diferența între lamă și lamelă, iar ultima constatare se referă la faptul că autorul nu știe să coreleze textul lui D. de Sonneville-Bordes și J. Perrot cu planșele existente la acești autori. A rezultat astfel, o planșă cu inadmisibil de multe erori.

La nr. 1 – în loc de lamă *à bord abattu*, trebuie citit lamă aurignaciană (D. de Sonneville-Bordes, J. Perrot 1956b, fig. 3, nr. 9).

La nr. 2 – în loc de lamă *à deux bords abattu*, trebuie citit lamă cu retușe continue pe două laturi (D. de Sonneville-Bordes, J. Perrot 1956b, fig. 4, nr. 12).

La nr. 9 – în loc de lamă cu *encoche*, trebuie citit lamă aurignaciană cu *encoche* (D. de Sonneville-Bordes, J. Perrot 1956b, fig. 3, nr. 4).

La nr. 10-12 – în loc de lame denticulate, trebuie citit lamele denticulate. Precizăm că nr. 10 este o lamelă denticulată obișnuită (D. de Sonneville-Bordes, J. Perrot 1956b, fig. 5, nr. 19), iar nr. 11, 12 sunt lamele *à dos* denticulate (D. de Sonneville-Bordes, J. Perrot 1956b, fig. 5, nr. 23-24).

La nr. 14 – în loc lamă *appointée*, trebuie citit lamă aurignaciană *à étranglement* pe lamă vârfuită (D. de Sonneville-Bordes, J. Perrot 1956b, fig. 3, nr. 7).

Următorul paragraf are în vedere lamelele utilizate, dar și aici clasificarea este haotică. Propunem pe cea a lui D. de Sonneville-Bordes și J. Perrot (D. de Sonneville-Bordes, J. Perrot 1956b, p. 554) care este cea clasică: lamele cu trunchierea retușată, lamele *à dos*, lamele *à dos* cu trunchierea retușată, lamele *à dos* denticulate, lamele denticulate, lamele *à coche*, lamele *Dufour*.

La MC la lamelele *à un bord abattu* figura este greșită, el exemplificând cu o lamă și nu cu o lamelă. Poate că lipsa scării grafice este intenționată, lamele părând astfel lamele.

La lamelele *à deux bords abattu*, figura este din nou greșită, el exemplificând cu o lamă *à bord abattu* (vezi nr. 3) și cu lamele *de Font-Yves*, care sunt piese *à dos* (nr. 4-5).

La lamelele *Dufour* trebuia precizat că retușele sunt de tip semi-abrupt.

Erorile care apar la figura 59 sunt următoarele. La nr. 1-2, în loc de lamele *à bord abattu*, trebuie citit lame *à bord abattu* (D. de Sonneville-Bordes, J. Perrot 1956b, fig. 1, nr. 9-10). La nr. 3-5, în loc de lamele *à deux bords abattu*, trebuie citit: nr. 3 lamă *à bord abattu* (D. de Sonneville-Bordes, J. Perrot 1956b, fig. 1, nr. 16), nr. 4-5 lamele *de Font-Yves* (P.Y. Demars, P. Laurent 1989, fig. 38, nr. 7, 13).

“La microlitele geometrice” este dată o definiție simplistă și incompletă. Autorul afirmă doar că “microlitele geometrice sunt obținute din fragmente de lame rupte prin crearea unor *encoche*s și regularizate prin retușe fine”. Vom da definiția propusă de M. Brézillon, care este cea mai completă: “piese de dimensiuni mici și foarte mici, având ca suport o lamă sau lamelă; prin combinarea a două tipuri de trunchieri retușate abrupt, au luat silueta unor figuri geometrice: segment de cerc, trapez, triunghi (în mod excepțional dreptunghi sau pătrat); una din laturi rămâne în general un tăiș natural” (M. Brézillon 1983, p. 272).

Capitolul *Tipologia*, atât de important într-o lucrare de acest gen, are o structură destul de ciudată: sunt prezentate direct uneltele specifice Paleoliticului inferior și celui mijlociu, fără a se preciza printr-un subtitlu sau măcar printr-o frază introductivă cărei epoci aparțin, pentru ca apoi să se treacă la uneltele caracteristice Paleoliticului superior. De asemenea, tot la începutul acestui capitol, considerăm că era necesară o prezentare generală, pe epoci, a principalelor tipuri de clasificări. Părții referitoare la uneltele Paleoliticului superior îi lipsesc criteriile care au stat la baza clasificării propuse de autor. Facem această remarcă întrucât clasificarea propusă este clar o compilație de mai multe tipuri. Fiecare creator de tipologie se bazează pe anumite criterii care sunt expuse la început. De exemplu, P.Y. Demars, de unde MC s-a inspirat cel mai mult, clasează piesele în funcție de retușele folosite (retușe destinate pregătirii, amenajării, refacerii părții active a uneltei și retușe destinate ușurării prinderii piesei) în două categorii: piese cu “morfologie parțială” (obiecte ce prezintă o formă relativ variabilă și care este mai degrabă independentă de suport) și piese cu “morfologie globală”

⁴ Este vorba de nr. 16, 17 din planșa lui MC, care se regăsesc la P.Y. Demars, P. Laurent 1989, fig. 25, nr. 2, 3.

(obiecte cu o formă destul de standardizată). MC propune o clasificare nouă, în care sunt amestecate piesele *à dos* cu cele foliacee și *à soie*. Tot aici am mai avea de reproșat inconsecvența autorului, care pentru unele tipuri de unelte precizează cultura, în timp ce pentru majoritatea nu. De asemenea, el nu definește termenii care apar și care sunt extrem de importanți în definirea tipurilor de unelte: peduncul, *cran*, *languette*, limb, piese foliacee etc.

Considerațiile generale sunt copiate din M. Brézillon (M. Brézillon 1983, p. 14) și *Dictionnaire de la Préhistoire* (p. 238-239, 815-816). Erorile care apar sunt următoarele. La *Pebble tool* (pag. 61), în loc de "front tăios" trebuia spus margine tăioasă, iar în loc de "sisteme cronologice", sisteme de clasificare. Tot aici, se copiaza incomplet și greșit din *Dictionnaire de la Préhistoire* (p. 238). Astfel, autorul scrie: "E. Movius pune accent pe tehnologie, forma marginii ascuțite și poziția acesteia față de axa galetului". Corect era: "Tipologia cel mai des folosită este cea a lui E. Movius, care pune accent pe tehnologie, indiferent de forma părții tăioase sau de poziția acesteia față de axul galetului".

La *chopper* (pag. 63) traduce din același *Dictionnaire de la Préhistoire* (p. 239), dar nu este deloc atent la traducere. Astfel, în loc de: "conform ultimelor clasificări propuse pot fi distinse: *chopper* lateral, *chopper* distal, *chopper* dublu ...", este corect "conform altor clasificări care dau o importanță deosebită poziției părții tăioase, pot fi distinse: *chopper* lateral...". De asemenea, în loc de "criteriile de clasificare a chopperului includ uneori unghiul laturii active, raportul lungime/lățime, forma laturii tăioase, greutatea și dimensiunile etc." corect este: "în clasificările propuse se mai poate lua în considerare unghiul format de tăiș; în planul lungime/lățime, tăișul poate fi rectiliniu, ascuțit, convex, concav". Greutatea și dimensiunile nu fac parte din criteriile de clasificare!

La *Bifaciala* (pag. 63) MC menționează că acest tip de uneltă era prelucrat în *Abbevillian*. Ne surprinde faptul că autorul, care folosește o bibliografie recentă, nu a sesizat, chiar în lucrările folosite de domnia sa, că *Abbevillian*-ul, a cărui prezență nu a fost recunoscută decât la Abbeville (pe terasa înaltă a râului Somme) a reprezentat pentru o perioadă îndelungată cea mai veche cultură a Paleoliticului inferior. Descoperirea în Africa a ansamblurilor litice *acheuleene* care sused așa-numitei *Pebble Culture* și care au o vârstă mai veche decât *Abbevillian*-ul, a făcut ca artefactele de la Abbeville să fie incluse în *Acheulean*-ul vechi. Termenul de *abbevillian* mai este folosit doar în sens tipologic, pentru a desemna bifacialele cu o formă deosebită (nervuri sinuoase și suprafețe corticale destul de importante). În lucrarea sa, MC se referă la debitajul *abbevillian* (pag. 39), iar la bifaciale termenul apare sub formă de cultură (Y. Taborin *et alii* 1993-1994, p. 112; *Dictionnaire de la Préhistoire*, p. 2, 5-6).

În paragraful privind definirea tipurilor de bifaciale, MC vorbește de măsurătorile făcute pe bifaciale. Autorul trebuia să precizeze că în 1961, Fr. Bordes, în clasificarea sa generală a bifacialelor, încearcă să stabilească așa-numitele "criterii obiective", care se bazează pe anumite măsurători (Fr. Bordes 1961, p. 49-55).

La *Bifacialele amigdaloidale* (pag. 66), singura remarcă făcută de autor este că acestea sunt asemănătoare celor cordiforme. Trebuiau însă precizate diferențele dintre acestea, și anume raportul dintre lățime și grosime, care este întotdeauna inferior valorii de 2.35 pentru bifacialele amigdaloidale. De asemenea, spre deosebire de cele cordiforme, bifacialele amigdaloidale păstrează de cele mai multe ori pe talon o plajă corticală (Fr. Bordes 1961, p. 62).

Parcurgând mai departe partea referitoare la *Bifaciale*, precizăm că "toporașul" (*hachereau*), cum îl numește MC este tot o bifacială de tip clasic, conform clasificării lui Fr. Bordes, folosită de altfel de autor. La o primă lectură ai impresia că pentru acest tip de bifacială, MC a consultat o bibliografie importantă (H. Breuil, Fr. Bordes, J. Tixier, J. Chavaillon). Ne aflăm însă din nou în fața aceluiași procedeu utilizat frecvent în cartea sa: se copiaza masiv din *Dictionnaire de la Préhistoire* (p. 462), fără a se face nici un fel de trimitere. Ceea ce nu a sesizat MC, este că H. Breuil, când a propus în 1930 termenul de *hachereau*, se referea la piesele africane, iar J. Tixier își face clasificarea tot pe piese africane și nu europene.

La pagina 67, MC amintește de "bifacialele care nu sunt clasice". Fr. Bordes în clasificarea propusă, împarte bifacialele în două categorii: clasice (*classiques*) și atipice (*non-classiques*). Întrucât în limba română nu se poate folosi termenul de "non-clasice", propunem pe cel de atipice, de altfel intrat deja în vocabularul de specialitate.

La *Bifacialele nucleiforme* (pag. 68) mai există o varietate a acestora, reprezentată de piese bifaciale grosiere, probabil neterminate (Fr. Bordes 1961, p. 68).

La pag. 69, ne întrebăm ce caută discurile, sferile poliedrice (*boules polyédriques*) și *bolas*-urile în categoria bifacialelor atipice. Fără îndoială, că MC nu a citit cu atenție titlul capitoului III din cartea lui Fr. Bordes, care se intitulează *Bifaces non classiques, disques, boules polyédriques et bolas*.

Doar discurile, despre care MC afirmă că "sunt incluse adesea în categoria bifacialelor" prezintă un punct comun cu bifacialele, în sensul că au fost cioplite pe amândouă fețele.

Tot în partea referitoare la *Bifaciale*, nu înțelegem de ce autorul, care a folosit tipologia lui Fr. Bordes, nu prezintă toate tipurile. Astfel, din categoria celor clasice, lipsesc așa-numitele *ficrons*. Piese de acest tip au fost găsite și la noi, ca de exemplu, în nivelul IV Musterian de la Ripiceni-*Izvor* (Al. Păunescu 1993, p. 93). Sunt bifaciale care au în general forma celor lanceolate sau chiar a celor micoquiene, prelucrarea muchiilor fiind însă mai puțin îngrijită (Fr. Bordes 1961, p. 58).

Din grupa bifacialelor atipice lipsesc cele "naviforme" și cele "diverse". Bifacialele naviforme sunt alungite și ascuțite spre capete, ele întâlnindu-se destul de rar în Europa, fiind caracteristice Paleoliticului african. "Bifacialele diverse" sunt tipuri foarte variabile care apar în toate industriile cu bifaciale. Sunt de fapt bifaciale care nu pot fi încadrate în nici un tip cunoscut. Unele au fost denumite "bifaciale-*perçoirs*", "bifaciale à bec *dégagé*", altele reprezintă o formă intermediară între adevăratele bifaciale și racloarele cu retușă bifacială.

În partea referitoare la *Racloar* (pag. 69) autorul folosește în continuare tipologia lui Fr. Bordes (Fr. Bordes 1961, p. 25-30). Ne permitem și aici să facem câteva remarci. Pentru început, propunem în loc de "racloare ordinare", "racloare obișnuite". Convexitatea racloarului este arcuită și foarte arcuită, și nu piesa-suport, așa cum se înțelege din textul lui MC (pag. 69).

La *Racloarele convexe de tip semi-Quina* (pag. 70) definirea lor este incompletă. Astfel, ele pot fi relativ subțiri, prezentând o retușă de tip *écailleuse* scalariformă, sau pot fi mai groase, având o retușă de tip *non-écailleuse* (Fr. Bordes 1961, p. 25).

Și la racloare se întâmplă același lucru ca și la bifaciale: de ce sunt omise câteva tipuri de racloare, în condițiile în care nu este vorba de o clasificare personală a autorului, ci de cea a lui Fr. Bordes? Astfel, au fost omise: racloarele cu retușă abruptă (racloare subțiri, cu retușă abruptă sau semi-abruptă), racloarele *à dos aminci* (racloare obișnuite; marginea opusă laturii active a unelei, fiind considerată prea groasă, a fost subțiată printr-o retușă mai mult sau mai puțin plată, adesea bifacială, destul de neregulată) (Fr. Bordes 1961, p. 29-30).

La capitolul intitulat *Utilaje specifice Paleoliticului Superior* avem de făcut câteva remarci. Prima se referă la introducerea unui alt neologism în limba română: "a grata". Fraza în care apare acest verb nu are nici un sens: "În același timp, este necesar să se aibă în vedere că, de exemplu, noțiunea "a grata" este destul de vagă, atâta timp cât nu se precizează *ce* și *cum* se producea aceasta acțiune". P.Y. Demars, de unde MC a preluat textul, scrie: "Noțiunea "a răzui" (*gratter*) este prea vagă. Trebuie precizat "pe ce anume se răzuia", "cum anume se producea această acțiune"? (P.Y. Demars, P. Laurent 1989, p. 16). Și fraza următoare este lipsită de sens: "Folosirea termenului de utilaj ne duce rapid cu gândul la utilaje de tipul gratoar, burin, *perçoir*, care știm că au fost retușate specific pentru o anumită acțiune asupra materiei prime" (MC, pag. 73). Textul lui P.Y. Demars, adaptat de MC se referă la altceva. Demars afirmă că "folosirea unor termeni ca gratoar, burin, *perçoir*, sau a termenului de unealtă în general, ne lasă să credem că unui tip de unealtă îi este asociată o anumită funcție. Nu este însă adevărat. În tipologie termenul de unealtă nu înseamnă obiect care a servit la prelucrarea materiei prime, ci este un obiect retușat; o simplă așchie putând fi folosită în scopul tăierii cărnii. Aceasta nu înseamnă însă că o putem include în categoria uneltelor" (P.Y. Demars, P. Laurent 1989, p. 16).

Considerăm că această parte introductivă asupra tipologiei litice prezintă, pe lângă inexactitățile de care am vorbit mai sus, și lacune. În introducerea sa la uneltele specifice Paleoliticului superior, autorul invocă două clasificări importante: cea a lui D. de Sonneville-Bordes și J. Perrot, și cea a lui G. Laplace. El amintește și de contribuțiile esențiale ale lui J. Tixier, M. Brézillon, J. de Heizeilin de Brancourt, P.Y. Demars.

MC nu amintește nimic de Fr. Bordes, creatorul metodei listei-tip. Este adevărat că Fr. Bordes a creat această metodă pentru Paleoliticul mijlociu. El trebuia amintit aici sau la începutul capitolului referitor la tipologie, întrucât el este primul care la începutul anilor '50 ai sec. al XX-lea, își pune problema validității fosilelor directe, servindu-se de tipologie în scopul comparării ansamblurilor litice. Fr. Bordes își stabilește propria tipologie, pornind de la alegerea unor caracteristici de origine variate, tehnologice, tipologice și funcționale. După ce clasează tipurile de unelte, el compară din punct de vedere statistic ansamblurile, folosind diagramele cumulative. Metoda listei-tip și a diagramelor cumulative a fost extinsă asupra Paleoliticului superior de către D. de Sonneville-Bordes și J. Perrot, care au folosit și perfectat această metodă.

MC îl uită complet și pe André Leroi-Gourhan, creatorul morfologiei descriptive, ce constă în cercetarea minuțioasă a formelor de unelte, a căror descriere trebuie să fie riguroasă, pentru a se ajunge la stabilirea gradului de validitate a caracteristicilor uneltelor.

Ar fi fost util și interesant ca autorul acestei cărți să prezinte elementele pozitive sau cele care sunt contestate, avantajele și dezavantajele fiecărei metode⁵.

În partea referitoare la *Gratoare* MC vorbește despre "front de gratoar" (pag. 74). Ori traducea în limba română și propunea deci, un nou termen în vocabularul de specialitate, "fruntea gratoarului", ori îl lăsa în limba franceză, *front de grattoir*.

La pag. 75, MC notează: "Gratoarul în evantai" sau cum îl numea G. de Mortillet gratoar dublu invers, are frontul semi-circular, larg, obținut prin rețușe lamelare". Aici trebuie făcute următoarele precizări. În primul rând nu este vorba de Gabriel de Mortillet, ci de Adrien de Mortillet (fiul lui Gabriel). Acesta din urmă definește în 1907 gratoarul dublu invers (A. de Mortillet 1907, p. 87), unealta care se apropie de gratoarul de tip "abri Caminade" (D. de Sonneville-Bordes, B. Mortureux 1956, p. 574-578) și în nici un caz de cel în evantai, așa cum apare la MC.

Referitor la *Microgratoare* (pag. 75) definiția nu are nici un sens: "Microgratoarele sunt gratoare de mici dimensiuni, a căror întrebuintare este în legătura cu folosirea unor suporturi". Deși copiază din P.Y. Demars, traducerea nu este corectă, definiția fiind cât se poate de simplă: "Microgratoarele au fost realizate pe suporturi de dimensiuni mici" (P.Y. Demars, P. Laurent 1989, p. 38). Tot în categoria microgratoarelor autorul include pe cele carenate, *à museau* și rabotul.

P.Y. Demars, de la care MC a preluat clasificarea gratoarelor, le împarte în funcție de înălțimea frunții gratoarului, în gratoare *subțiri* și *groase*. În categoria celor subțiri intră gratoarul subțire cu toate varietățile lui (*Gravette*, ogival, în evantai, circular) și microgratoarele. În categoria celor groase intră gratoarele carenate, *à museau* și rabotul.

În cazul gratoarului carenat (pag. 77), nu "fruntea gratoarului este rețușată direct", ci fruntea gratoarului a fost obținută prin rețușe directe, de tip lamelar sau *écailleuse*. Facem această precizare, întrucât suportul nu prezintă de la început o parte activă!

Gratoarul *à museau* are forma unui bot de animal, și nu de nas, cum apare la MC.

Ne surprinde că autorul la clasificarea burinelor, pe care o preia tot din P.Y. Demars, omite criteriile cele mai importante, pe baza cărora s-a făcut o clasificare considerată la ora actuală ca fiind extrem de logică. De altfel, ea este cel mai des folosită de cercetători. Această clasificare se bazează pe tehnica de fabricare și pe tipul primei fațete a burinului (*pan de burin*). Criteriile prezentate de MC sunt secundare.

Grupele de burine prezente în lucrarea lui MC, preluate tot din P.Y. Demars, sunt trei și nu două. Autorul a omis categoria burinelor cu o fațetă, la care desprinderea rezultată din "lovitura de burin" pornește de la o spărtură accidentală sau dorită.

De asemenea, la categoria burinelor pe suport cu trunchierea rețușată nu mai era cazul să adauge și adjectivul "simplu", întrucât conform definiției termenului francez, spre deosebire de cel românesc, piesa cu trunchiere presupune rețușare (J. Tixier *et alii* 1980, p. 106; *Dictionnaire de la Préhistoire*, p. 1073; M. Brézillon 1983, p. 376).

Din nou ilustrația nu concordă cu textul, căci autorul folosește o clasificare preluată din P.Y. Demars, care se bazează pe anumite criterii și dă două figuri preluate din M. Brézillon, dar care reprezintă două clasificări diferite, deci criterii diferite. Este vorba de clasificările lui L. Bardon și J. Bouyssonie din 1910 și H. Noone din 1934 (M. Brézillon 1983, p. 168-169). Ar fi fost extrem de utilă o legendă la fiecare figură.

⁵ Fr. Bordes și-a dezvoltat metoda în *Principes d'une méthode d'étude des techniques et de la typologie du Paléolithique ancien et moyen*, în *l'Anthropologie* 54, 1950, p. 19-34.

Această metodă a fost adaptată Paleoliticului superior de către D. de Sonneville-Bordes și J. Perrot în *Lexique typologique du Paléolithique Supérieur*, în *BSPF* 51, 1954, p. 327-335; 52, 1955, p. 76-79; și 53, 1956, p. 408-413 și 547-559.

Un inventar descriptiv al terminologiei de unelte de piatră a fost publicat de M. Brézillon în *La dénomination des objets de pierre taillée. Matériaux pour un vocabulaire des préhistoriens de langue française* Paris, CNRS, 1968, I've supplément à *Gallia Préhistoire*.

Pentru a înțelege "metoda de analiză prin ierarhia caracteristicilor" a lui G. Laplace recomandăm articolul intitulat *La typologie analytique et structurale. Base rationnelle d'étude des industries lithiques et osseuse* în M. Borillo și J.C. Gardin, *Les banques de données archéologiques*, 1974, p. 91-143, și F. Djindjian, *La structuration des ensembles industriels* în *Le temps de la préhistoire*, tome 1, 1989, p. 77-79.

Principiile demersului morfofuncțional privind utilajul litic sunt exprimate de A. Leroi-Gourhan în *Terminologie de la pierre et de l'os. Tableaux de morphologie descriptive* în A. Leroi-Gourhan *et alii*, *La Préhistoire*, Paris, PUF, coll. *Nouvelle Cléo*, 1966.

Pentru tipologia "morfo-cronologică" a lui P.Y. Demars și P. Laurent a se vedea *Types d'outils lithiques du Paléolithique Supérieur en Europe*, Paris, CNRS (*Cahiers du Quaternaire*, 14), 1989.

La pagina 79 s-a "strecurat" o gravă eroare. MC nu și-a dat seama când a preluat din P.Y. Demars că acesta, la capitolul III, în cadrul pieselor cu morfologie parțială a inclus gratoarele, burinele și "alte tipuri" (lama retușată, piesa cu trunchierea retușată, *perçoir*, *raclette*, piesa cu *encoche*, cuțitul de tip Kostenki, piesa *ésquillée*). Ultima categorie de unelte, numită *Alte tipuri*, a fost clasificată de P.Y. Demars în funcție de poziția și felul de realizare a retușei, de tipul de retușă, de compoziția mai multor tipuri de retușe și de stigmatele de folosire. MC a copiat pur și simplu categoria *Alte tipuri* de la P.Y. Demars și le-a introdus la burine. După ce a făcut această eroare grosolană, el a continuat cu *Funcția* burinelor și cu tipologia acestora.

La pagina 80 la *Burinul diedru* facem următoarea precizare. Înainte de a primi denumirea definitivă de burin diedru, acesta a purtat diferite denumiri, între care și cea de *bec de flûte*. De aceea, considerăm că la figura 57, burinul de la nr. 1 nu avea nici un rost să fie desemnat cu o denumire ieșită demult din uz. La aceeași pagină, autorul precizează că "au fost separate câteva tipuri de burine diedre". Era corect să fi spus că au fost distinse câteva varietăți de burine diedre.

La figura 57 (pag. 80), deși se precizează drept sursă P.Y. Demars, sunt combinate de fapt unelte preluate din acest autor și din D. de Sonnevill-Bordes și J. Perrot. În cazul desenelor preluate din ultimii autori s-au strecurat greșeli. Astfel, nr. 4 de la MC, numit "burin diedru de unghi", este un burin pe trunchiere retușată convexă (D. de Sonnevill-Bordes, J. Perrot 1956a, fig. 2, nr. 7). Numerele 9, 10 din textul lui MC desemnate ca "burine *busqués*" sunt de fapt burine de Noailles (D. de Sonnevill-Bordes, J. Perrot 1956a, fig. 2, nr. 12-13). Din nou se observă că MC nu este un cunoscător de tipologie, întrucât ar fi putut să-și dea seama că în articolul lui D. de Sonnevill-Bordes și J. Perrot s-a strecurat o greșeală de tipar la numerotarea figurilor (figura 2 este figura 1 și invers). De asemenea, precizăm că dacă burinele de Noailles sunt poate mai greu de recunoscut, cele *busqués* sunt extrem de evidente.

La figura 59 (pag. 83) nu înțelegem ce caută desenele de la nr. 6, preluate din M. Brézillon (pag. 122) și care sunt o reprezentare schematică a tipurilor de trunchieri retușate. Este adevărat că piesa cu trunchiere retușată poate îndeplini funcția de a participa la realizarea unor unelte complementare, și anume a burinului. Desenul din M. Brézillon își avea locul la exemplificarea trunchierilor retușate. De altfel, figura din cartea lui M. Brézillon se intitulează *Tipuri de trunchieri retușate și piese cu dublă trunchiere retușată* (M. Brézillon 1983, p. 122, fig. 24). Dacă MC dă o altă interpretare acestui desen, trebuia să ofere o explicație și să argumenteze.

Figura 61 (pag. 85), *Tipuri de perçoirs* s-au strecurat din nou erori:

nr. 5-7 - în loc de "*perçoirs* obținute prin retușe uni- sau bilaterale, directe, inverse, uneori alterne" este corect "*perçoirs* obținute prin retușe bifaciale alterne".

nr. 9 - în loc de "*perçoir* sau *bec* multiplu" este corect "*perçoir* dublu".

nr. 10 - în loc de "*perçoir* sau "*bec*" multiplu, prevăzut cu mai multe "*becs*" este corect "*perçoir* multiplu asociat cu *coches*".

nr. 11 - în loc de "*perçoir* cu mai multe *microperçoirs*" este corect "*microperçoir* dublu".

La vârful de tip *Châtelperron* (pag. 89) dacă tot a stabilit câteva analogii, trebuia să precizeze că acest tip de unealtă este fosila directoare pentru Châtelperronian.

La *Vârful de tip La Gravette* (pag. 89) suportul este o lamă îngustă și nu subțire, cum apare la MC⁶. O altă eroare la același tip de vârf apare atunci când autorul scrie: "sunt considerate atipice acele vârfuri *La Gravette* care au spatele neretușat sau foarte subțire, ca și atunci când lama are o lățime prea mare". Greșeala care s-a strecurat se referă la "spatele" piesei care nu este retușat în totalitate (P.Y. Demars, P. Laurent 1989, p. 100). Trebuia să se menționeze că este o fosilă directoare pentru *Gravettian*.

Vârful de tip Laugerie-Basse (pag. 90) are o formă ovală, și nu suportul pe care a fost făcut, și care este o lamă! La figura 66, nr. 1-4 sunt vârfuri de tip Laugerie-Basse și nu Laugerie-Haute!

La vârful de tip Streletskaia (pag. 90) trebuia precizat că această unealtă este fasonată printr-o retușă de tip bifacial. Precizarea se impune, întrucât o piesă foliacee, în general, poate avea retușe unifaciale sau bifaciale.

La vârful de tip Kostenki propunem păstrarea termenului francez de *languette* și nu de "limbă", cum apare la MC.

La aceeași pagina 90, MC afirmă că "o variantă a vârfurilor pedunculate a fost întâlnită în Solutreanul din peștera Parpallo (Spania)...." Aceste vârfuri nu sunt o varietate, ci creează un tip separat numit "vârfuri *à cran* de tip mediteranean" (P.Y. Demars, P. Laurent 1989, p. 142).

⁶ Această precizare este necesară, întrucât grosimea suportului uneltei, care este lama, poate varia, de la subțire la groasă.

Vârfurile de tip Tel'Manskaya (pag. 90) nu sunt "în general piese foliacee", ci sunt piese foliacee. Definiția acestora este greșită și confuză. MC scrie: "Sunt în general piese foliacee, de formă aproximativ ovalară, cu vârful bine conturat, iar în partea distală prezintă fie o formă rotunjită, fie ușor pedunculată, obținută prin rețușe *couvrantes*, mai evidente pe fața superioară, dar nu inexistente întotdeauna și pe fața inferioară". Definiția corectă este următoarea: "Piesa foliacee de formă cvasi-ovală, ce prezintă pe extremitatea distală un vârf relativ bine marcat, opus unei baze rotunjite (câteodată aceasta poate fi pedunculată); piesa este fasonată printr-o rețușă de tip *couvrante*, în general bine marcată pe fața superioară, afectând câteodată la extremități, fața inferioară" (P.Y. Demars, P. Laurent 1989, p. 128).

La piesele cu trunchierea rețușată, definiția este trunchiată, deci incompletă: "utilaje pe lamă sau așchie cu una din extremități trunchiate, uneori invers, rețușată în general abrupt" (pag. 96). P.Y. Demars o definește astfel: "Unealtă care are drept suport o lamă (mai rar o așchie), prezentând la una din extremități o rețușă abruptă sau semi-abruptă, rar marginală, directă sau rar inversă, cu o direcție perpendiculară pe axa piesei" (P.Y. Demars, P. Laurent 1989, p. 82). D. de Soneville-Bordes și J. Perrot disting mai multe varietăți de piese cu trunchierea rețușată, și nu categorii.

La *Raclette* (pag. 97) se impune următoarea precizare: suportul cel mai des folosit este așchia plată, în timp ce fragmentul de lamă este folosit foarte rar, și nu cum scrie MC că "aceste unelte sunt confecționate pe așchii plate și mai ales pe lame fragmentate". MC afirmă că această unealtă este întâlnită destul de izolat în Paleoliticul superior. Noi amintim doar că prezența ei este atestată în Musterian și în toate nivelurile Paleoliticului superior, pentru această din urmă epocă ea întâlnindu-se în abundență în faza mijlocie a Magdalenianului vechi (Magdalenian I), fiind fosila directoare a acestei faze. Există și în Magdalenianul superior, mai rar ce e drept, iar în Solutreanul de la Laugerie-Haute există așchii plate prezentând o rețușă relativ scurtă și abruptă (P.Y. Demars, P. Laurent 1989, p. 86).

La piesele cu *encoches* (pag. 97) considerăm că autorul nu știe ce este o *encoche*, pentru că așa-numitele *encoches* nu sunt adesea rețușate, ci ele sunt întotdeauna rețușate, ele fiind obținute prin orice fel de tip de rețușă.

La piesele *esquillées* (pag. 98), extremitățile pieselor de acest tip nu sunt prevăzute cu *esquillées*, ci prezintă la extremități un așa-numit *esquillement* (negative de așchii de dimensiuni foarte mici) care afectează cele două fețe ale piesei.

Lamelele *à dos* (pag. 100) este adevărat că sunt rețușate abrupt, dar și semi-abrupt.

Piesele rectangulare (pag. 100) nu intră doar în categoria lamele, întrucât suportul acestora poate fi și o lamă de dimensiuni mai mici.

De ce semilunele au fost trecute la lamele? Suportul acestor piese este în general o așchie. După părerea noastră ele trebuiau trecute la piese *à dos*. Trebuia de asemenea precizat că ele reprezintă o fosilă directoare pentru *Uluzzian*.

La capitolul *Utilaje din materii dure de origine animală* vom face câteva remarci. Astfel, la figura 81 nu este indicată sursa. La vârfurile cu baza despăcată (*sagaie fendue*), forma lor nu este alungită, ci dimpotrivă lățită (*Dictionnaire de la Préhistoire*, p. 927). Ne întrebăm ce înțelege autorul prin "tip femel"?

La *Vârfurile cu baza în formă de furculiță* o primă remarcă se referă la traducerea termenilor. În limba franceză este *sagaie fourchue*⁷, iar denumirea acestui tip de vârf a intrat deja în vocabularul de specialitate, sub forma de "suliță cu aripioare". O a doua remarcă se referă la definiție. MC afirmă: "fanta largă fiind decupată în lățimea corpului vârfului". Corect era: "fanta (despicătura) este decupată în lățimea bazei, amintind astfel de sulițele aurignaciene, la care decupajul este vizibil pe lățimea sulitei" (*Dictionnaire de la Préhistoire*, p. 927).

La figurile 84, 86-88 deși autorul nu precizează sursa, ea a fost identificată de noi (Y. Taborin *et alii* 1993-1994, p.105).

O ultimă remarcă la acest capitol se referă la termenul folosit pentru străpungătoare (*poignons*). Autorul le numește "sule". Termenul de străpungătoare a intrat deja în vocabularul de specialitate.

Concluziile generale care se desprind după parcurgerea atentă a cărții sunt următoarele:

Autorul copiază masiv, dar nu face trimiteri la autorii și lucrările folosite.

Din bibliografie lipsesc unele lucrări consultate⁸, în timp ce altele sunt citate incorect⁹.

⁷ Cuvântul *fourchu* vine de la *fourche*, care înseamnă "divizare, bifurcație, care se împarte în mai multe ramuri...". *Fourchu* nu poate deriva în nici un caz de la *fourchette* (furculiță), deci denumirea propusă de MC este incorectă.

⁸ Amintim doar: E. Boëda 1988, *Le concept Levallois et evaluation de son champ d'application*, în *L'Homme de*

Există pasaje care dau impresia folosirii unei bibliografii extrem de bogate, întrucât apar numeroase nume (vezi de exemplu, pag. 61, 67), dar la o citire mai atentă realizezi că s-a copiat dintr-o singură sursă (*Dictionnaire de la Préhistoire*, p. 238-239, 462).

Nu există un vocabular explicativ, extrem de necesar într-o lucrare care are o parte destul de importantă privind tehnologia litică. Autorul nu explică faptul că tehnologia litică, fiind o creație a cercetării franceze, atunci când termenii nu pot fi traduși, trebuie păstrați cei originari. Vocabularul românesc de specialitate folosit de autor este în mare parte incorect: "troncături", "utilaje", "retușe ordinare", "front de gratoar", "tip femel" etc. Sunt introduse neologisme, ca de exemplu "a grata".

Ilustrația, deși este foarte bogată, de multe ori este sufocantă, întrucât sunt prezentate trei sau patru planșe pentru o singură exemplificare. Lipsește scara grafică și câteodată nu este indicată sursa. Dar, ceea ce ni se pare mai grav, este atunci când sursele sunt amestecate, pentru că se strecoară inadmisibil de multe greșeli.

După umila noastră părere, o asemenea întreprindere la care s-a angajat domnul Marin Cârciumar, presupune ani mulți de studiu, de temeinică cercetare bibliografică, de o bună cunoaștere a limbii franceze, de înțelegerea materialului litic, de propuneri privind crearea unui vocabular de specialitate etc.

Bibliografie

- Fr. Bordes 1947: Bordes Fr. *Étude comparative des différentes techniques de taille du silex et des roches dures*, în *L'Anthropologie* 51, 1-2, 1947, p. 1-29.
- Fr. Bordes 1961: Bordes Fr. *Typologie du Paléolithique ancien et moyen*. éd. Delmas, Bordeaux, 1961, vol. 1-2.
- M. Brézillon 1983: Brézillon M. *La dénomination des objets de pierre taillée. Matériaux pour un vocabulaire des préhistoriens de langue française*. IVe supplément à *Gallia Préhistoire*, CNRS, Paris, 1983.
- P.Y. Demars, P. Laurent 1989: Demars P.Y., Laurent P. *Types d'outils lithiques du Paléolithique Supérieur en Europe*, CNRS (*Cahiers du Quaternaire* nr. 14), Paris, 1989.
- H. Dibble 1987: Dibble H. *The interpretation of Middle Paleolithic scraper morphology*. în *American Antiquity* 52(1), 1987, p. 109-117.
- H. Dibble 1988: Dibble H. *Typological Aspects of Reduction and Intensity of Utilization of Lithic Resources in the French Mousterian*, în *Upper Pleistocene Prehistory of Western Eurasia*. Eds. H. Dibble și Montet-White, University Museum, University of Pennsylvania, 1988, p. 181-197.
- Dictionnaire de la Préhistoire*. A. Leroi-Gourhan (dir.), *Dictionnaire de la Préhistoire*, PUF, Paris, 1988.
- H. Martin 1931: Martin H. *La station aurignacienne de la Quina*, în *Bulletin de la Société Archéologique et historique de la Charente (1930)*, Angoulême, 1931.
- V. Mourre 1997: Mourre V. *Industries en quartz: Précisions terminologiques dans les domaines de la pétrographie et de la technologie*. Première table ronde: *L'exploitation du quartz au Paléolithique*. Aix-en-Provence, 18-19 avril 1996. în *Préhistoire Anthropologie Méditerranéennes*, 1997, tome 6, Université de Provence, p. 201-210.
- Al. Păunescu 1993: Păunescu Al. *Ripiceni-Izvor. Paleolitic și Mezolitic*, București, 1993.
- N. Pigeot 1987: Pigeot N. *Magdaléniens d'Étiolles Économie de débitage et organisation sociale (l'unité d'habitation U5)*, XXV e supplément à *Gallia Préhistoire*, CNRS, Paris, 1987.
- D. de Sonneville-Bordes, B. Mortureux 1956: Sonneville-Bordes D. de, Mortureux B. *Outils aurignaciens nouveaux ou rares*, în *L'Anthropologie* 1956, 60, p. 574-578.

Néandertal, Actes du colloque international de Liège (4-7 déc. 1986), vol. 4, *La Technique*, Liège, p. 13-26; V. Mourre 1997, p. 201-210.

⁹ În loc de André Leroi-Gourhan 1992, *La Préhistoire dans le monde*, Paris, PUF, era corect José Garanger (dir.), 1992, *La Préhistoire dans le monde*, nouvelle édition de *La Préhistoire* d' André Leroi-Gourhan, Paris, PUF.

- D. de Sonneville-Bordes, J. Perrot 1956a: Sonneville-Bordes D. de, Perrot J. *Lexique typologique du Paléolithique Supérieur. Outillage lithique – IV Burins*. în *BSPF* 53, fasc. 7-8, 1956, p. 408-412.
- D. de Sonneville-Bordes, J. Perrot 1956b: Sonneville-Bordes D. de, Perrot J. *Lexique typologique du Paléolithique Supérieur. Outillage lithique (suite et fin) – V Outillage à bord abattu – VI Pièces tronquées – VII Lames retouchées – VIII Pièces variées – IX Outillage lamellaire. Pointes aziliennes*, în *BSPF* 53, fasc. 9, 1956, p. 547-559.
- Y. Taborin *et alii* 1993-1994: Taborin Y., Pigeot N., Olive M., Averbouh A. *Initiation à la Préhistoire*, Université de Paris I, Panthéon-Sorbonne, Paris, 1993-1994.
- J. Tixier *et alii* 1980: Tixier J., Inizan M.-L., Roche H. *Préhistoire de la pierre taillée. I: Terminologie et Technologie*, CREP, Valbonne, 1980.